

La memòria de la guerra: enllà dels fantasmes, ençà de la justícia

per Artur Parrón Guasch

El tema de la guerra civil espanyola semblava qüestió tancada després de l'anomenada transició a la democràcia durant els anys setanta i vuitanta, en la qual un pacte entre les elits polítiques i econòmiques convertí la memòria del conflicte bèl·lic en autèntic tabú. Però la recent eclosió de moviments de recuperació de la memòria històrica, els continus processos d'exhumació de fosses comunes a molts indrets de la península, les peticions reiterades d'anul·lació dels judicis franquistes i la proliferació de documentals, pel·lícules, edició de memòries i fins i tot de fóruns sobre aquesta temàtica a Internet semblen deixar clar que la guerra civil està molt lluny de ser un tema tancat, tal i com molts desitjarien.

Dos són els aspectes a tenir en compte per comprendre aquesta actualitat de la guerra civil. El primer seria que no és encara un tema clos per la historiografia. El conflicte espanyol de 1936-1939 segueix essent un dels temes més estudiats pels investigadors de tot arreu, no només espanyols. A més, quan semblava haver-se superat definitivament la visió franquista del conflicte, durant els darrers anys hem assistit a una reelaboració d'aquesta visió, que tendeix a mantenir la inevitabilitat de la guerra i a criminalitzar certs sectors de l'esquerra política republicana. Són propostes que han tingut un ampli ressò mediàtic, que s'inscriuen així en certs corrents historiogràfics més propers a les lleis

del mercat que a la recerca de la veritat científica. Ens referim, per exemple, a les obres de Pío Moa y César Vidal o, a Eivissa, a la interpretació que en fa Mariano Llobet Roman des de les pàgines del *Diario de Ibiza* des de febrer de 2003, que constitueix, per cert, la primera historia de la guerra a les Pitiüses escrita des del bàndol vencedor, tot just seixanta anys després!¹

L'altre aspecte a què ens referíem, tal vegada més polèmic, va lligat al tema de la justícia. Durant la transició, el pacte de renúncies, compromisos i silencis al voltant de la memòria de la guerra convertí el record de les víctimes en un fet que incomodava tot l'espectre polític, dretes i esquerres. S'optà per l'amnèsia, fent de l'oblit una virtut. No havia estat suficient l'extermini físic del vençut durant la postguerra —centenars d'afusellats a Balears, trenta-mil assassinats i enterrats en fosses comunes arreu de l'Estat, alguns d'ells a Eivissa i Formentera—, ni la seva persecució econòmica —depuracions de mestres i creació de Comissions d'Incautacions de Béns— i cultural; durant la transició aquestes víctimes foren silenciades i utilitzades com a moneda de canvi pels sectors polítics protagonistes per assolir els pactes requerits. Aquestes polítiques d'oblit i reconciliació nacional no eren exclusives de la Transició —ja, anys abans, diverses iniciatives havien propugnat la mateixa línia—, però sí va ser durant aquest moment

històric que es va “decidir oblidar”; és a dir, es va decidir que el passat, i concretament la memòria de la guerra civil, podia passar factura a l'hora de buscar un consens necessari. Però aquest procés es donà deixant fora a moltes famílies de les víctimes que cinquanta o seixanta anys després dels fets no entenien com un Estat democràtic formalitzava les polítiques de la mateixa dictadura respecte de les víctimes de la repressió franquista.

És per això que el debat actual sobre la guerra civil i la repressió franquista preocupa tant a uns i altres, que sota l'argument de no posar en perill l'“esperit” de la transició sentencien —una vegada més— a les víctimes a l'oblit i a les generacions actuals a la ignorància. Si no, recordem la postura contrària de Felipe González o Santiago Carrillo, per exemple, al procés d'exhumació de fosses comunes els darrers anys, o la incomoditat de la jerarquia eclesiàstica a parlar de la guerra civil i, àdhuc, de la dictadura franquista.

Podríem exemplificar aquesta tendència en tot el polèmic i llarg recorregut del “Campament” de Formentera per assolir la categoria de Bé d'Interès Cultural —BIC— i, a la vegada, esdevenir un espai protegit de qualsevol projecte urbanístic. L'octubre de 2002 el ple del Consell Insular declarava les restes de l'antiga colònia penitenciària de Formentera com a BIC en la categoria de “lloc històric”, amb els vots contraris del Partit Popular. Els arguments

1. Vegeu, entre d'altres, les obres de César Vidal, *Checas de Madrid* (2004) i de Pío Moa, *Los crímenes de la guerra civil y otras polémicas* (2005) i *El derrumbe de la Segunda República y la Guerra Civil* (2001). Val a dir que les postures revisionistes a Espanya no han rebut la resposta judicial que sí han tingut a països com Alemanya o França; ans al contrari, han gaudit d'una àmplia difusió mediàtica i un cert èxit de vendes.

El Castell d'Eivissa, escenari de l'afusellament indiscriminat del 13 de setembre de 1936 després del bombardeig italià i previ a la retirada de les tropes republicanes. Una placa posada al seu pati principal recorda aquell fet. A baix, "es Campament" o Colònia penitenciària de Formentera, que funcionà entre 1940 i 1942, testimoni de la repressió institucionalitzada del franquisme. Hi morí un nombre indeterminat de reclusos. El 2002 el Partit Popular votà en contra de la seva declaració com a BIC i el 2006 s'ha desestimat tal declaració. (Fotos: A. Ferrer i Vicent "Pins".)

d'aquest grup polític foren clarament exposats pel conseller Joan Marí Tur: *¿Qué dirían ustedes si el Partido Popular presentara una moción para declarar Bien de Interés Cultural, con categoría de Lugar Histórico, un espacio de Ibiza donde pasaron hechos tristemente equiparables al lugar que hoy se quiere elevar a la categoría de Lugar Histórico?*, referint-se, obviament, als fets de la nit del tretze de setembre de

1936 al Castell de Dalt Vila². No és necessari jutjar la conveniència o no d'equiparar els fets del Castell amb un autèntic camp de concentració, però sí la voluntat de sectors polítics conservadors de parlar de la guerra civil només quan la seva cosmovisió del conflicte bèl·lic es veu amenaçada. Paraules com reconciliació, perdó i oblit són sempre arguments efectius i poderosos, sobretot quan s'afegeixen a la menció

de la transició —concepte equivocat, ja que, recordem-ho, no es tracta d'una transició a la democràcia sinó de reinstauració de la legalitat democràtica sancionada per la Constitució de 1931³—. Darrerament, al ple del Consell Insular del 30 de gener de 2006 el conseller argumentà que els contenciosos administratius contra la declaració de BIC del Campament impedeixen a la Conselleria de Patrimoni intervenir-hi per evitar la progressiva degradació del recinte, tot i que la Llei de Patrimoni estableix clarament l'obligació del Consell de vetllar pel seu patrimoni, independentment de l'existència de recursos sobre la seva propietat.

Aquesta tendència de certs sectors polítics i socials a utilitzar la memòria de la guerra civil a la seva conveniència ens remet també a les eleccions generals de l'any 2000, quan un pacte preelectoral entre PSOE i Esquerra Unida propicià que la dreta engegés el discurs del retorn dels "rojos", despertant ells mateixos el que en la seva lògica tradicional serien els "vells fantasmes" que cal no remoure o les "velles ferides" que cal no reobrir.

Les polítiques de recuperació de la memòria històrica han esdevingut a països de l'Europa de l'est, d'Amèrica Llatina i d'Àfrica gairebé una *obsessió cultural*⁴; però també una necessitat democràtica, perquè el dret a la veritat, preservar de l'oblit els crims comesos i aclarir el passat restituint amb justícia la dignitat de les víctimes no és altra cosa que defensar els Drets Humans més elementals.⁵ Pensem només en les Comissions de la Veritat engegades a països com Sudàfrica, Guatemala i El Salvador o els processos oberts a personatges implicats en les dictadures i repressions a Xile i Argentina. A Espanya —i a les Pitiüses— el debat de la guerra civil se sol resoldre assumint que tots dos bàndols tingueren responsabilitats en el de-

2. *Diario de Ibiza*, 8 d'octubre de 2002. Cal recordar que el castell és ja un bé patrimonial, és a dir, de tots; encara que la placa del seu interior recordi només els morts d'un bàndol.

3. CASTRESANA, Carlos 2004 (18 de novembre) "Debajo las togas", *El País*.

4. HUYSEN, Andreas 2002 *En busca del futuro perdido. Cultura y memoria en tiempos de globalización*, Mèxic: FCE-Goethe Institut, p. 21.

Imatge que exemplifica "la connivència de l'Església amb el nou estat franquista d'arrel feixista". A dalt, signes feixistes encara visibles a Eivissa: la placa que atribueix a la plaça de l'Església de Santa Gertrudis el nom que es pot llegir a la imatge. (Fotos: Planas, Foto Balear, J. Juan Tous, Franco en Ibiza, 1955 i revista Eivissa.)

sastre, ja que tots dos perseguien i assassinar. S'oblida, però, que la repressió a la zona republicana és producte de la desaparició de l'Estat, de les normes, la qual cosa dona lloc a una confusa idea de revolució de l'ordre establert que té com a conseqüència immediata la repressió indiscriminada durant els primers mesos de la guerra —com seria el cas dels fets del castell de Vila la nit del 13 de setembre de 1936—. En canvi, la repressió a la zona nacional respon a polítiques clares d'extermini sistemàtic de l'enemic, a directrius dels alts comandaments militars d'eliminar qualsevol element susceptible de republicanisme. Aquestes directrius vénen, no ho oblidem, justificades moralment per la jerarquia catòlica, especialment finalitzada la guerra i assegurada la connivència de l'Església amb el Nou Estat franquista d'arrel feixista.⁵

A Eivissa i Formentera, com a la resta de l'Estat, un cop finalitzada la guerra, les víctimes nacionals —convertides per decret en "màr-

tirs"— omplirien en poc temps els espais públics i religiosos de les ciutats i els pobles; vegeu si no la placa a José Antonio Primo de Rivera a la plaça de Santa Gertrudis o la de la Catedral de Vila recordant els noms de totes les víctimes d'un dels bàndols. De l'altre bàndol tot just comencem a saber quants foren els executats, als quals s'haurien d'afegir els exiliats i els homes i dones empresonats durant anys o separats de les seves feines per no ésser *addictes al règim*. Ni sabem amb exactitud quants i qui són els homes i dones que descansen a fosses comunes a cementiris i voreres de camins a la geografia eivissenca i formenterera.⁷

El debat actual està en com elaborar una "cultura de la memòria" que, tot i ésser problemàtica, no suposi un enfrontament social obert i que superi la visió tòpica del passat com a una cosa ja finalitzada⁸. La qüestió està en com fer justícia a les víctimes oblidades i silenciades de la guerra civil, les que mai tingueren un monòlit, un homenatge o sim-

plement una tomba, tal i com sí tingueren les víctimes nacionals —pensions per vídues i orfes, homenatges anuals, misses, plaques a les catedrals...—. Per fer front a aquest autèntic dèficit democràtic cal urgentment una reparació moral i jurídica per totes aquestes víctimes, tal i com proposen moltes de les lleis memorialistes aprovades a algunes comunitats autònomes; no una justícia punitiva contra els responsables.⁹ I això en cap cas hauria de suposar ferir ni reobrir ferides, tal i com asseguren alguns. Els únics "afectats" per aquesta nova política de la memòria haurien de ser els familiars de les víctimes, els supervivents de la repressió, que veurien restituïda la seva memòria i la seva dignitat de defensors d'un règim constitucional. No és cert allò que es diu que els pobles que oblidem el seu passat estan condemnats a repetir-lo; simplement, les societats que oculten el seu passat... no tenen un present just ni democràtic. ■

5. Amnistia Internacional, *Espanya: poner fin al silencio y a la injusticia. La deuda pendiente con las víctimas de la guerra civil española y el régimen franquista*, Informe de juliol de 2005.

6. Vegeu JULIÀ, Santos "De "guerra contra el invasor" a "guerra fratricida", a JULIÀ, S. 1999 (coord.) *Víctimas de la guerra civil*, Madrid: Editorial Temas de Hoy, p. 11-54.

7. Pensem només que a un lloc com Formentera, l'existència de diverses fosses comunes propicia que qualsevol ciutadà n'estigui, al cap del dia, ben a prop d'alguna d'elles.

8. MATE, Reyes 2006 (febrer) "Memoria e Historia: dos lecturas del pasado", *Letras Libres*, Mèxic: edició digital, www.lettraslibres.com, p. 44-48.

9. CASANOVA, Julián 2005 (20 de desembre) "¿Adiós al franquismo?", *El País*. Val a dir que la Comissió Interministerial de Memòria Històrica del govern central, creada l'octubre de 2004, ha ajornat repetidament els seus informes i recomanacions. Finalment, el juliol de 2006 s'ha presentat la Proposta de Llei de Memòria històrica que, lluny de les aspiracions de les associacions de recuperació de la memòria, no recull l'anul·lació dels judicis del franquisme, no aporta suficient recolzament a l'exhumació de les fosses comunes i no persegueix l'apologia del franquisme que es dona a moltes esglésies amb l'existència de plaques i monòlits recordant víctimes i herois del bàndol nacional.